
DE TOENAME VAN *ANACAMPTIS PYRAMIDALIS* (L.) L.C. Rich. EN *OPHRYIS APIFERA* Hudson IN NEDERLAND

C.A.J. KREUTZ

Summary

Anacamptis pyramidalis and *Ophrys apifera* were two very rare species in the Netherlands. In the last ten years both species were found on many new localities. In this paper these are listed and new distribution maps are presented.

Zusammenfassung

Anacamptis pyramidalis und *Ophrys apifera*, bisher seltene Arten in den Niederlanden, werden seit 1985 an vielen neuen Wuchsorten gefunden. Diese werden aufgelistet und es werden neue Verbreitungskarten vorgelegt.

Inleiding

Over *Anacamptis pyramidalis* en *Ophrys apifera* is in de loop der tijd al heel wat geschreven. Bekend zijn de artikelen van Sterk (1976ab), over *Anacamptis pyramidalis*, waarin hij ondermeer de populatiedynamica van de vindplaatsen bij Wijk aan Zee beschrijft. Verder zijn over beide soorten verscheidene publikaties geschreven, waarin met name op de verspreiding in Nederland werd ingegaan (onder andere De Beurs, 1983; Van Bruggen, 1974, 1977; Deinum, 1944; Dekker, 1991; Van Dijk, 1982; Hattink, 1985; Hoffmann, 1983; Joziase, 1986; Kapteyn den Boumeester, 1991; Kreutz, 1980, 1987, 1992; Quené-Boterbrood, 1980; Sipkes, 1977, 1985, 1988; P.Vermeulen, 1958; van Wijngaarden, 1989; De Wilde, 1976).

Anacamptis pyramidalis en *Ophrys apifera* waren zeer zeldzame orchideeësoorten in Nederland. De belangrijkste vindplaatsen van *Anacamptis pyramidalis* bevonden zich vroeger hoofdzakelijk in de Noord- en Zuidhollandse duinstreek. Bovendien werd de soort nog in geringe aantallen op Texel, Voorne, in het kustgebied van de provincie Zeeland en in Zuid-Limburg aangetroffen. Vrijwel al deze vindplaatsen zijn echter reeds lange tijd verdwenen. Alleen in de duinstreek bij Wijk aan Zee en bij Noordwijk heeft de soort zich

kunnen handhaven. *Ophrys apifera* vertoont een duidelijke voorkeur voor dezelfde biotoop als *Anacamptis pyramidalis* en heeft hetzelfde areaal, hoewel de meeste vindplaatsen van deze soort in het Zuidlimburgse district en in het Deltagebied liggen.

Van beide soorten is bekend, dat het aantal exemplaren per jaar op de meeste groeiplaatsen kan fluctueren van enkele tientallen tot vele honderden exemplaren. In sommige jaren worden op één bepaalde vindplaats meer dan duizend planten geteld, terwijl in het daaropvolgende jaar slechts enkele exemplaren worden gezien (Sterk, 1976ab; Kreutz, 1992).

Beide soorten kunnen zich binnen een aantal jaren relatief snel op nieuwe groeiplaatsen vestigen. De meeste vindplaatsen bevinden zich overwegend in pioniervegetaties aan slootkanten, in wegbermen en op dijken, maar ook op braakliggende industrieterreinen. Na verloop van tijd kunnen beide soorten ook weer snel verdwijnen. Behalve in de bovengenoemde vegetatietypen komt *Ophrys apifera* in het Koelerio-Gentianetum, het Krijthellinggrasland, voor en *Anacamptis pyramidalis* in het Anthyllideto-Silenetum, de gemeenschap van Wondklaver en Nachtsilene.

Van *Ophrys apifera* kan op nieuwe vindplaatsen binnen korte tijd een groot aantal bloeiende planten tot ontwikkeling komen. Van *Anacamptis pyramidalis* daarentegen worden op nieuwe plaatsen slechts enkele exemplaren gevonden, meestal zelfs slechts één of twee bloeiende planten.

Vanaf 1985 vertonen beide soorten een sterke toename in het aantal vindplaatsen. De oorzaak moet waarschijnlijk gezocht worden in het feit, dat de laatste jaren de zomers in Nederland aanmerkelijk warmer zijn geweest en de winters zachter. Met name *Ophrys apifera* is een warmteminnende soort. Ze is gevoelig voor nachtvorst en groeit daarom bij voorkeur in streken met zachte winters. Vandaar ook dat de meeste nieuwe vondsten in de kuststreek en in het Deltagebied gedaan worden. Vooral van *Anacamptis pyramidalis* zijn vanaf 1990 opvallend veel nieuwe vondsten gemeld. *Ophrys apifera* is in dezelfde periode eveneens op een groot aantal nieuwe vindplaatsen ontdekt en op reeds bekende groeiplaatsen heeft de soort zich aanzienlijk in aantal uitgebreid.

De tegenwoordige groeiplaatsen

Anacamptis pyramidalis

Op de twee reeds langs bekende groeiplaatsen in de duinen bij Wijk aan Zee en bij Noordwijk worden ieder jaar nog enkele honderden exemplaren geteld. Op beide groeiplaatsen is in 1990 met een populatieonderzoek begonnen en in Wijk aan Zee worden beheersmaatregelen uitgevoerd (Kapteyn den Boumeester, 1991).

Vanaf 1990 is het aantal vindplaatsen enorm toegenomen: vooral in de wijde omgeving van Amsterdam, Rotterdam en in het Deltagebied zijn vele nieuwe vondsten gedaan, hoewel op veel plaatsen maar één of twee bloeiende exemplaren voorkomen. Bovendien

verdwijnen deze meestal na enkele jaren weer. Slechts op een gering aantal groeiplaatsen vond uitbreiding plaats, zoals in het Westelijk Havengebied van Amsterdam, op Schouwen en op de vindplaats bij Terneuzen.

In het Westelijk Havengebied van Amsterdam werden in 1990 vier bloeiende exemplaren aangetroffen. In 1992 was het aantal reeds gestegen tot 21. Helaas werd in datzelfde jaar een groot deel van de populatie uitgegraven. Het gebied bestaat grotendeels uit opgespoten zand en is floristisch van grote waarde. Naast *Ophrys apifera*, *Dactylorhiza incarnata* en *Epipactis palustris* groeien hier ook nog enige tienduizenden exemplaren van *Dactylorhiza praetermissa*. Diverse zeldzame plantesoorten komen hier voor en het zou verheugend zijn, als de gemeente Amsterdam een deel van het terrein tot beschermd gebied zou verklaren om zo de vegetatie te behouden.

In Zuid-Limburg heeft het Hondskruid zich nooit blijvend gevestigd. Op de meeste vindplaatsen verdween de soort weer na enkele jaren. Recentelijk is dit gebeurd bij Wijlre en op een plaats bij Voerendaal. De overige groeiplaatsen zijn zo nieuw, dat nu nog niet bekend is of de soort er zich zal weten te handhaven. In de Orchideeëntuin, waar *Anacamptis pyramidalis* is aangeplant, komen ieder jaar enkele honderden exemplaren tot bloei.

Op diverse plaatsen zijn exemplaren uitgestoken: bij Alkemade, Geestmerambacht, bij Oostzaan, bij Petten en in het Westelijk Havengebied bij Amsterdam. Bovendien worden regelmatig bloeistengels geplukt.

De verspreiding van *Anacamptis pyramidalis* op de nieuwe groeiplaatsen in de omgeving van Amsterdam en op de Zuidhollandse eilanden, het Deltagebied en Zuid-Limburg kwam vermoedelijk met zaad vanuit de groeiplaatsen bij Wijk aan Zee, Noordwijk, België en de Orchideeëntuin in het Gerendal tot stand.

Ophrys apifera

De Bijenorchis bereikt in Nederland de noordgrens van haar areaal op het Europese vasteland. De laatste decennia breidt de soort haar verspreidingsgebied uit. Vooral in het Deltagebied, Zuid-Limburg, de duinstreek en in de omgeving van Amsterdam en Rotterdam werden de laatste jaren vele nieuwe vondsten gedaan. In het Deltagebied, waar de eerste vondsten dateren van 1916 en 1924 (Sipkes, 1985), werd de soort in 1976 (Hattink, 1985) teruggevonden. Nadien is zij in de omgeving op een groot aantal nieuwe plaatsen ontdekt en elk jaar komen er meer bij. *Ophrys apifera* groeit hier vooral in pioniervegetaties op vochtige plaatsen, in wegbermen en vooral in sloottaluds op kalkrijke kleibodem (soms voornamelijk bestaand uit schelpgruis). Vermoedelijk tengevolge van de voedselrijke en vochtige bodem komen in deze streek forse exemplaren tot ontwikkeling.

Op sommige plaatsen neemt het aantal exemplaren ieder jaar toe, zoals bijvoorbeeld langs de Grevelingendam bij Bruinisse. Op deze plaats groeien tegenwoordig enkele honderden exemplaren, verscholen achter een brede rietkraag op vochtig, kalkrijk, opgespoten zand.

Langs de Westerschenge, waar de populatie zich de laatste jaren zeer sterk heeft uitgebreid, bevindt zich thans de rijkste groeiplaats van Nederland.

Een tweede concentratie groeiplaatsen vormen braakliggende (industrie)terreinen in de omgeving van Amsterdam. Ook op een begraafplaats komt de soort voor. Met name in het Westelijk Havengebied en omgeving is de Bijenorchis zeer talrijk. Andere nieuwe groeiplaatsen vinden we in de omgeving van Haarlem in de duinen, in wegbermen en taluds. Ook werden planten bij Beverwijk en Zaandam aangetroffen.

Bij Rotterdam bestaan enige vindplaatsen van enkele honderden exemplaren van *Ophrys apifera* in relatief schrale vegetaties in wegkanten op kalkrijke, voedselarme zandbodem. Helaas worden deze wegbermen door de gemeente te vroeg gemaaid, waardoor de planten geen gelegenheid krijgen zaad te zetten.

In Zuid-Limburg bleef het aantal vindplaatsen gedurende een lange periode vrijwel constant. Zoals ook bij *Anacamptis pyramidalis* het geval is, is na 1990 een aantal nieuwe groeiplaatsen ontdekt. Hier werd *Ophrys apifera* hoofdzakelijk in pioniervegetaties op braakliggende industrieterreinen en in kalkgraslanden gevonden. Op de reeds lang bekende vindplaatsen in Zuid-Limburg, vooral in kalkgraslanden, neemt de soort de laatste jaren in aantal af. Dit wordt veroorzaakt doordat de vegetatie, als gevolg van jaarlijks maaien en afvoeren, steeds schraler wordt. Na enige tijd kan *Ophrys apifera* hierdoor zelfs geheel verdwijnen.

In Zuid-Limburg bevindt zich thans niet meer de rijkste vindplaats van Nederland; grotere populaties komen tegenwoordig bij Amsterdam, bij Westerschenge en bij Rotterdam voor. *Ophrys apifera* wordt helaas plaatselijk op grote schaal uitgestoken. Vooral op de groeiplaatsen in het Westelijk Havengebied bij Amsterdam en in het Deltagebied komt dit veelvuldig voor (mond. meded. Dekker, 1989, Paridaen, 1990, Slob, 1993; schrift. meded. Van Wijngaarden, 1993).

Bij Bruinisse, Bergen op Zoom, bij Valkenburg en in het Westelijk Havengebied bij Amsterdam, werd ook *Ophrys apifera* var. *aurita* gevonden. De eerste vondst van deze variëteit dateert van 1980 (Kreutz, 1980). Na enkele jaren van afwezigheid werd zij in relatief grote aantallen langs de Grevelingendam bij Bruinisse gevonden. Ook in het Westelijk Havengebied komt vrijwel uitsluitend deze variëteit voor. In Zuid-Limburg werd zij in 1992 weer op de oude groeiplaats teruggevonden.

De uiterst zeldzame *Ophrys apifera* var. *trollii* is thans op drie vindplaatsen in Nederland gevonden (Kreutz, 1994). Op twee plaatsen werd één bloeiende plant aangetroffen. Op de groeiplaats bij IJzendijke waren in 1990 zes exemplaren aanwezig. Bovendien vermeldt Sipkes (1988) het voorkomen van enkele exemplaren van *Ophrys apifera* var. *trollii* langs de Grevelingendam bij Bruinisse.

Tabellen met de actuele status van de groeiplaatsen van *Ophrys apifera* en *Anacamptis pyramidalis* in Nederland tussen 1980 en 1994

Met het jaartal wordt het jaar van de eerste vondst aangegeven. Het aantal is het gemiddelde aantal exemplaren gedurende de periode 1980 t/m 1993, maar soms alleen het aantal in het jaar van de eerste vondst. 1980* geeft aan, dat de soort er al voor 1980 stond. Was er in korte tijd een aanzienlijke toename van het aantal planten, dan wordt dit in de tabel vermeld. Ter bescherming van beide soorten worden de naam van de vindplaats en het kilometerblok niet vermeld!

OPHRYS APIFERA

PLAATS	ATLASBLOK	JAAR	AANTAL
Aardenburg	53-28	1980*	9ex
Alkmaar	19-13	1991	1ex
Amsterdam	25-33	1981	ca. 200ex
Amsterdam	25-23	1989	ca. 300ex
Amsterdam	25-23	1989	ca. 30ex
Amsterdam	25-23	1989	ca. 20ex
Amsterdam	25-23	1989	ca. 170ex
Amsterdam	25-46	1992	4ex
Bemelen	62-21	1991	1ex
Bergen op Zoom	49-24	1991	3ex
Beverwijk	25-12	1990	15ex
Bruinisse	43-32	1984	ca. 40ex
Bruinisse	43-32	1984	ca. 60ex
's-Gravenpolder	48-37	1980*	3ex
Groede	48-51	1980*	
Haarlem	24-38	1992	ca. 15ex
Haarlem	24-18	1992	1ex
Heerhugowaard	19-14	1993	11ex
IJzendijke	54-13	1984	ca. 30ex
IJzendijke	54-12	1981	ca. 5ex
Kortgene	48-16	1990	ca. 20ex
Kortgene	48-16	1980*	
Kortgene	48-16	1986	15ex
Kortgene	48-15	1985	
Landgraaf	62-15	1990	22ex
Landgraaf	62-14	1989	63ex
Nieuwerkerk	42-48	1985	2ex
Oostburg	54-21	1985	ca. 10ex
Oostburg	54-11	1983	12ex
Oostvoorne	37-31	1980*	
Petten	14-42	1993	22ex
Rotterdam	37-32	1981	11ex
Rotterdam	37-32	1981	21ex
Rotterdam	37-44	1992	ca. 350ex
Rotterdam	37-44	1992	ca. 250ex
Schouwen	43-31	1987	ca. 100ex
Schouwen	42-38	1992	18ex
Slenaken	62-42	1991	1ex
Sluis	53-18	1981	7ex
Terneuzen	54-16	1985	7ex
Terneuzen	54-26	1984	
Terneuzen	54-26	1982	ca. 40ex
Terneuzen	54-16	1982	ca. 6ex

PLAATS	ATLASBLOK	JAAR	AANTAL
Valkenburg	62-22	1990	5ex
Valkenburg	62-22	1980*	5ex
Valkenburg	62-22	1980*	1ex
Valkenburg	62-22	1980*	6ex
Vlissingen	48-32	1985	6ex
Vlissingen	48-32	1982	3ex
Vlissingen	48-33	1982	
Vlissingen	48-32	1980*	6ex
Voerendaal	62-23	1980*	4ex
Voerendaal	62-23	1980*	ca. 300ex
Voerendaal	62-23	1980*	ca. 200ex
Voerendaal	62-23	1980*	20ex
Wahlwiller	62-33	1991	1ex
Waterlandkerkje	54-12	1984	
Westerschenge	48-25	1980*	6ex; 1993 ca. 1200ex
Westzaan	25-13	1990	9ex
Wijlre	62-22	1992	2ex
Wijlre	62-22	1980*	5ex
Wolphaartsdijk	48-26	1989	1ex
Wolphaartsdijk	48-16		
Zierikzee	42-47	1984	ca. 50ex
Zierikzee	42-47	1982	ca. 10ex
Zonnemaire	42-28	1989	2ex
Zonnemaire	42-28	1986	ca. 20ex
Ophrys apifera var. aurita			
Amsterdam	25-23	1989	ca. 20ex
Amsterdam	25-23	1989	ca. 10ex
Amsterdam	25-23	1989	ca. 30ex
Amsterdam	25-23	1989	ca. 10ex
Bergen op Zoom	49-24	1991	1ex
Bruinisse	43-32	1984	ca. 20ex
Bruinisse	43-32	1984	ca. 10ex
Heerhugowaard	19-14	1993	11ex
Valkenburg	62-22	1980, 1992	1ex
Ophrys apifera var. trollii			
Bruinisse	43-32	1984	ca. 3ex
Bruinisse	43-32	1984	ca. 5ex
IJzendijke	54-13	1983, 1989	1ex; 1989 1ex; 1990 6ex
Rotterdam	37-32	1980, 1990	1ex
ANACAMPTIS PYRAMIDALIS			
Alkemade	31-21	1991	1ex
Alkmaar	19-13	1992	1ex
Amstelveen	25-43	1984	1ex
Amsterdam	25-33	1990	1ex
Amsterdam	25-23	1990	4ex, 1992 21ex
Amsterdam	25-24	1991	1ex
Bergen aan Zee	19-11	1991	ca. 30ex
Beverwijk	25-12	1990	8ex
Cadzand	47-57	1992	1ex
Haarlem	24-18	1992	1ex
Maastricht	61-28	1992	2ex
Margraten	62-21	1993	2ex
Noordwijk aan Zee	30-16	1980*	ca. 100ex
Noordwijk aan Zee	30-16	1980*	ca. 10ex
(Op beide groeiplaatsen in 1991 232ex)			
Noordwijkerhout	24-57	1992	1ex
Oostzaan	25-25	1992	1ex

PLAATS	ATLASBLOK	JAAR	AANTAL
Petten	14-42	1991	1ex
Petten	14-42	1991	1ex
Rotterdam	37-22	1992	1ex
Rotterdam	37-44	1991	1ex
Rotterdam	37-44	1993	1ex
Schoorl	14-52	1992	1ex
Schouwen	43-31	1981	1ex
Terneuzen	54-16	1982	3ex
Valkenburg	62-22	1992	1ex
Valkenburg	62-22	1991	1ex
Vijlen	62-34	1992	2ex
Voerendaal	62-23	1991	1ex
Voerendaal	62-23	1980	1ex
Vrouwenpolder	42-53	1986	1ex
Westdorpe	54-36	1990	1ex
Wijk aan Zee	19-51	1980*	ca. 350ex
Wijk aan Zee	19-51	1980*	ca. 50ex
Wijlre	62-22	1980*	2ex
Zaandam	25-13	1991	1ex

Dankwoord

Mijn dank gaat uit naar C. Jacobusse, J. Slob, J. Vermue, E. van Wijngaarden, D. Wolfskeel en het Rijksherbarium te Leiden voor het ter beschikking stellen van additionele gegevens en naar J.J. Vermeulen voor het kritisch doornemen van de tekst.

LITERATUUR

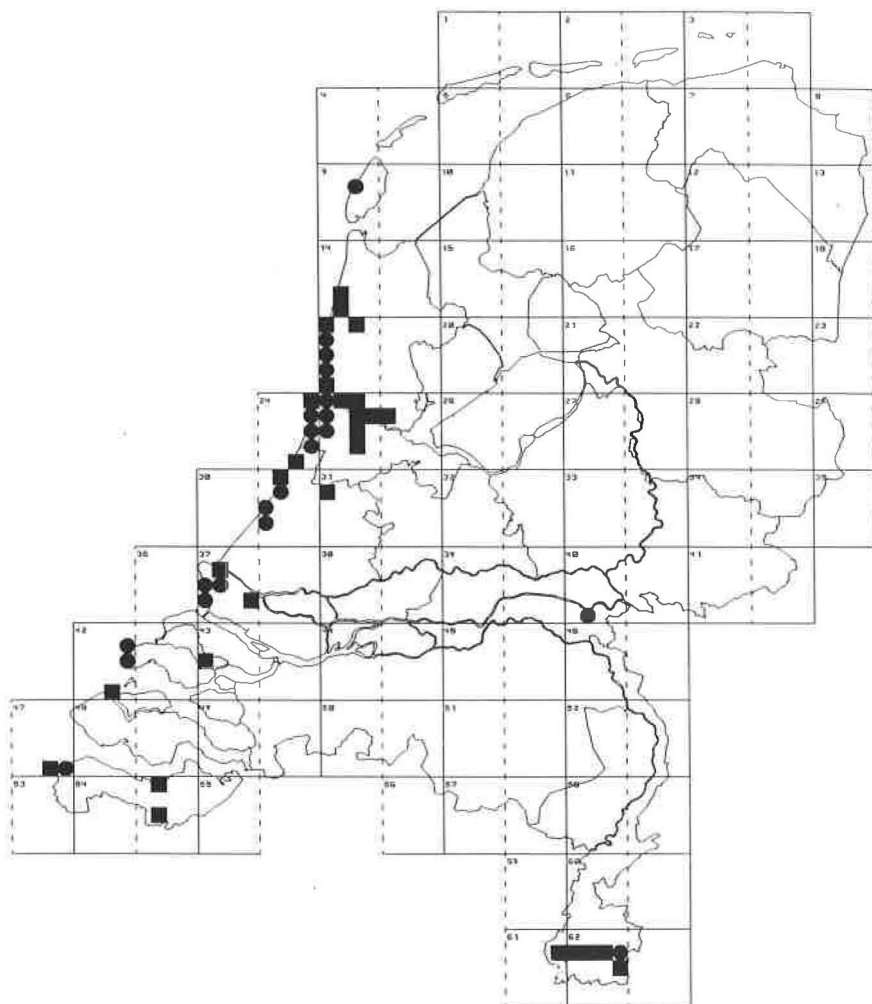
- Beurs, K. de, 1983. Opzienbarende vondsten van Orchideeën in Noord-Holland. *Natura* 80, p. 199-201.
- Blom, L.H., 1980. *Ophrys apifera* Huds. var. *trollii* (Hegetschw.) Nelson. *Orchideeën* 42 p. 66-67.
- Bruggen, H.W.E. van, 1974. *Anacamptis pyramidalis* te Wijk aan Zee in 1974. *Gorteria* 7 (6), p. 100.
- Bruggen, H.W.E. van, 1977. De orchideeën van Europa (3) *Anacamptis pyramidalis* (L.) Rich. - Hondswortel. *Orchideeën* 39, p. 105-107.
- Deinum, D., 1944. De orchideeën van Nederland. Amsterdam.
- Dekker, H., 1991. Orchideeën in het westelijk havengebied van Amsterdam. *Eurorchis* 3, p. 54-58.
- Dijk, J. van, 1982. Hondskruid (*Anacamptis pyramidalis*). *Strandloper* (Noordwijk) 14 (4), p. 41-43.
- Hattink, Th. A., 1985. *Ophrys apifera* Hudson, in J. Mennema, A. J. Quené-Boterbrood & C.L. Plate, Atlas van de Nederlandse Flora 2. Utrecht.
- Hoffmann, M., 1983. *Anacamptis pyramidalis* (L.) Rich. in Zeeuwsch-Vlaanderen gevonden. *Gorteria* 11 (9), p. 211-212.

- Joziase, H., 1986. Hondskruid op Walcheren (1986). *Natura* 83 (9), p. 275-276.
- Kapteyn den Boumeester, D.W., 1991. De huidige situatie van *Anacamptis pyramidalis* in Nederland. *Eurorchis* 3, p. 67-71.
- Kreutz, C.A.J., 1981. De orchideeën in Zuid-Limburg: resultaten van een totale inventarisatie in 1980. *Natuurh. Maandblad* 70 (2), p. 35-39; 70 (6/7), p. 105-108.
- Kreutz, C.A.J., 1987. De verspreiding van de inheemse orchideeën in Nederland. Zutphen.
- Kreutz, C.A.J., 1992. Orchideeën in Zuid-Limburg. Uitgeverij KNNV te Utrecht.
- Kreutz, C.A.J., 1994. *Ophrys apifera* var. *trollii* (Hegetschw.) Nelson in Nederland. *Eurorchis* 6.
- Quené-Boterenbrood, A.J., 1980. *Anacamptis pyramidalis* (L.) Rich. in J. Mennema, A. J. Quené-Boterenbrood & C.L. Plate, Atlas van de Nederlandse Flora 1. Amsterdam.
- Sipkes, C., 1985. *Ophrys apifera* Hudson in Zeeland. *Gorteria* 12 (8/9), p. 225-226
- Sipkes, C., 1988. Nogmaals de Bijenorchis (*Ophrys apifera* Hudson) in het Delta-gebied. *Gorteria* 14 (6), p. 146.
- Sipkes, C., 1977. Komen en gaan van *Anacamptis pyramidalis* in Kennemerland in verband met strenge winters en konijnenschade. *De Levende Natuur* 80, p. 75-80.
- Sterk, A.A., 1976a. Jaarlijkse registratie van aantal individuen van zeer zeldzame Nederlandse plantesoorten en de populatiedynamica. *Gorteria* 8 (1), p. 1-10.
- Sterk, A.A., 1976b. *Anacamptis pyramidalis* bij Wijk aan Zee. *Gorteria* 8 (5), p. 81-85.
- Vermeulen, P., 1958. *Orchidaceae. Flora neerlandica* deel 1, aflevering 5. Amsterdam.
- Wijngaarden, E.J. van, 1989. *Ophrys apifera* var. *aurita* in Zeeland. *Eurorchis* 1, p. 129-137.
- Wilde, W.J.J.O. de, 1976. Enige opmerkingen over de verarming van de duinflora bij Wijk aan Zee. *Gorteria* 8 (3), p. 49-51.

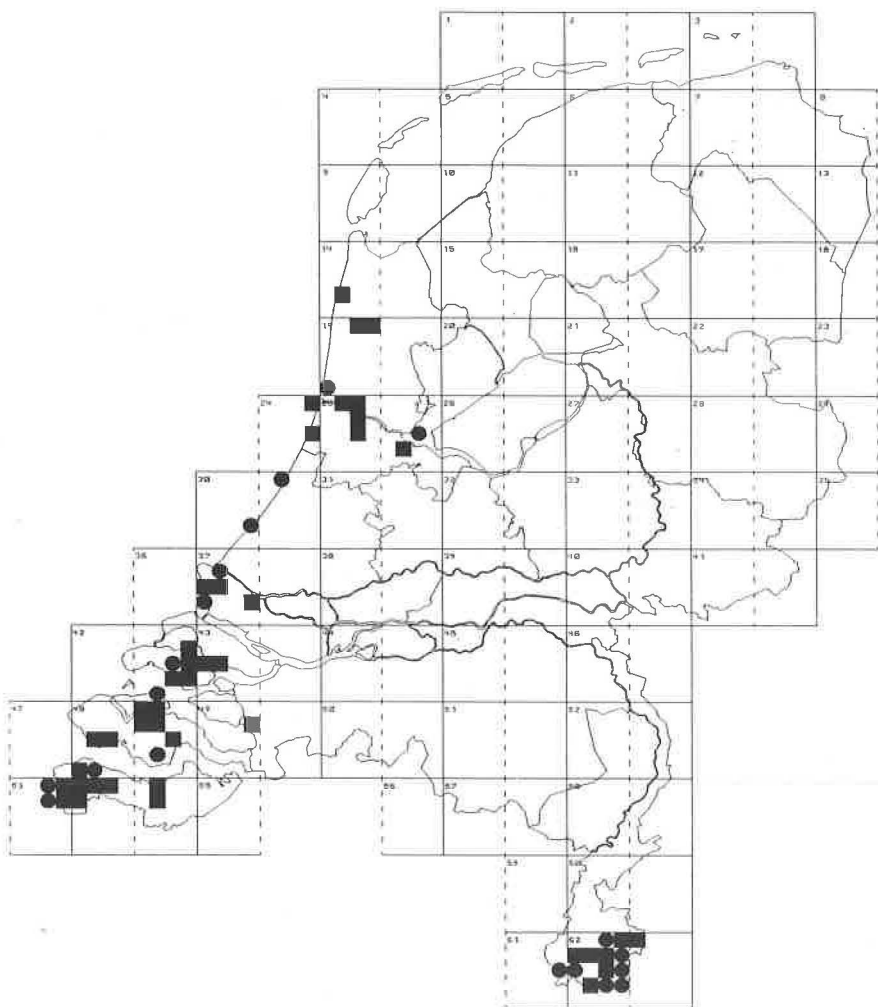
Legende bij de verspreidingskaartjes op pag. 108 en 109:

1. *Anacamptis pyramidalis*, atlasblokken: ● voor 1980; ■ sinds 1980
2. *Ophrys apifera*, atlasblokken: ● voor 1980; ■ sinds 1980

C.A.J. Kreutz
Oude Landgraaf 35a
6373 BE Landgraaf

Anacamptis pyramidalis

Ophrys apifera